

Twierdza Gdańska Głowa (Danziger Haupt). Historia obiektu – historia miejsca

Gdańsk, największa nadmorska forteca Rzeczypospolitej, to miasto, które przez lata potrafiło bronić swojej niezależności i wpływów. Ktokolwiek chciał narzucić mu swoją wolę, musiał liczyć się z faktem zbrojnego zdobycia „grodu nad Motławą”. Miecze napastników szczerbiły się jednak o mury gdańskich fortyfikacji, które budowane przez dziesiątki lat potrafiły skutecznie osłaniać swoich mieszkańców przed wszelką agresją^[1]. Poza fortyfikacjami samego miasta oraz potężną twierdzą w Wisłoujściu istotnym składnikiem systemu obronnego były tu założenia forteczne usytuowane w rozwidleniach rzek, do których zaliczyć należy położoną w rozwidleniu Szkarpawy (Wisła Elbląska) i Leniwki (Wisła Gdańska) twierdzę Gdańska Głowa (*Danziger Haupt*) oraz usytuowany na rozstaju Leniwki i Nogatu szaniec Mątowska Głowa (*Montauer Spitze*)^[2]. Obydwa założenia łączyło to, że nie miały one związku z ośrodkami osadniczymi, były stosunkowo nowymi założeniami, wybudowanymi w stylu staroholenderskim, a ich powstanie i funkcjonowanie ściśle wiązało się z pobytami w Prusach wojsk szwedzkich Gustawa II Adolfa^[3]. Strategiczna rola owych założeń polegała na kontrolowaniu za ich pomocą handlu gdańskiego, a co za tym idzie – pobieraniu z tego tytułu znacznych dochodów.

Niniejszy tekst stanowi zaledwie przyczynek do historii Gdańskiej Głowy przy czym już sam termin „Gdańska Głowa” nastrocza wielu problemów se-

1 Na temat gdańskich fortyfikacji zob. G. Bukal, *Fortyfikacje Gdańska i ujścia Wisły 1454-1793. Studium z dziejów nowożytnej architektury militarnej*, Sopot 2012.

2 R. J. Godlewski, W. Odyniec, *Pomorze Gdańskie. Koncepcje obrony i militarnego wykorzystania od wieku XIII do roku 1939*, Warszawa 1982, s. 118-120; B. Dybaś, *Fortece Rzeczypospolitej. Studium z dziejów budowy fortyfikacji stałych w państwie polsko-litewskim w XVII wieku*, Toruń 1998, s. 101.

3 G. Bukal, *Fortyfikacje na obszarze Prus Królewskich i Warmii (1454-1772)*, [w:] *Prusy Królewskie. Społeczeństwo-kultura-gospodarka (1454-1772)*, (red.) E. Kizik, Gdańsk 2012, s. 435-457; B. Dybaś, *op. cit.*, s. 79-80, 102.

mantycznych. Obecnie bowiem terminem tym określa się służę łączącą główny bieg Wisły ze Szkarpawą, która reguluje poziom wód w obu ciekach wodnych. Tymczasem dla średniowiecza, czasów wczesnonowożytnych oraz wieku XIX określenie „Gdańska Głowa” należałoby rozumieć odmiennie dla każdego z tych okresów. Przy czym historycy najczęściej odwołując się w swoich pracach do Gdańskiej Głowy, mają na myśli twierdzę położoną w rozwidleniu Wisły Gdańskiej i Elbląskiej, która odegrała istotną rolę w czasie wojen polsko-szwedzkich w XVII stuleciu. Przyczynek ten wbrew temu na co wskazuje jego tytuł, nie odwołuje się wyłącznie do historii twierdzy jako założenia obronnego wybudowanego przez gdańszczan i rozbudowanego przez Szwedów, ale ma na celu ukazanie całościowej historii obszaru, na którym wznosiła się niegdyś forteca. Siłą rzeczy jednak to właśnie założeniom obronnym, które istniały w rozwidleniu obu rzek aż do połowy XIX wieku poświęcono w tekście najwięcej uwagi. Ponadto skupiono się również na stosunkach własnościowych analizowanego w tekście obszaru. Niestety, ze względu na dotkliwy brak literatury przedmiotu, jak również rozproszenie materiału źródłowego przedstawiony tekst jest zaledwie zasygnalizowaniem tematu, skądinąd niezwykle ciekawego, który jak do tychczas nie doczekał się żadnych szerszych studiów. Tekst ten zatem należy odbierać jako impuls do głębszego rozpoznania zagadnienia w przyszłości. Dotąd bowiem poszczególne wzmianki na temat Gdańskiej Głowy były rozproszone w licznych opracowaniach dotyczących historii Żuław i Merzei, tudzież w dziełach poświęconych fortyfikacjom w Rzeczypospolitej, przy czym najdokładniejsze i najbardziej szczegółowe informacje paradoksalnie dotyczą okresu średniowiecza. Wobec tego niniejszy tekst jest próbą przedstawienia znaczenia, jaki w przeszłości posiadał termin Gdańska Głowa, jak również zwrócenia uwagi na problem samego pojęcia, które należy rozmaicie rozpatrywać zależnie od analizowanego okresu. Choć w pracy wykorzystuję liczne materiały ilustracyjne, w tym o charakterze kartograficznym, to dokładniejsza analiza porównawcza tych ostatnich wymaga odrębnego studium.

Terytorium, na którym niegdyś znajdowała się twierdza Gdańska Głowa, obecnie przynależy do wsi Drewnica. Pierwsze wzmianki źródłowe mówiące zarówno o miejscowości, jak i terytorium, na którym wznosiła się późniejsza twierdza, sięgają XIV wieku. Dnia 25 maja 1359 r. komtur gdański Wolfram von Baldersheim nadał na prawie chełmińskim Hermanowi Junge i jego spadkobiercom „das neue Werder, das da stoßet an die Weichsel (Elbinger) und das neue Wasser, (die Danziger Weichsel) und die Gans”^[4]. Jungowi

4 J. Muhl, *Das Danziger Haupt*, „Weichselland. Mitteilungen des Westpreussischen Gesichtsvereins”, Jg. 39 (1940),

i jego potomkom nadano prawo osiedlania na tym obszarze ludzi, jak również mniejsze i większe sądownictwo (*das große und kleine Gericht*) na terenie wyspy. Ponadto pozwolono mu na „swobodny połów ryb na potrzeby własnego stołu w odnogach Wisły i w Gęsi (martwej odnodze Wisły) żakami (*Sacken*), wierszami (*Reusen*) i wędami (*Angeln*), a nawet ciągnioną siecią matniową (*Garn*), która powinna mieć długość 30 sążni”^[5]. Teren nadany wówczas Jungowi określano jako Nowe Żuławy (*Nuwewerder*), Żuławy Środkowe (*Mittelwerder*), bądź też Żuławy Morskie (*Seewerder*), który to obszar stanowił, tak jak i wzmiankowana po raz pierwszy w 1364 r. wieś Drewnica, część tzw. Starej Mierzei Wewnętrznej (*alte Binnennehrung*)^[6].

Najprawdopodobniej już w 1359 r. w rozwidleniu Wisły Gdańskiej i Elbląskiej założono karczmę^[7]. Potwierdzać to ma dokument z roku 1393^[8] w którym zarówno burmistrz, jak i rada miasta Gdańska, potwierdziła sprzedaż karczmy „uffen Haupt an der Wyssel gelegen” karczmarzowi Jakubowi Hake, powołując się przy tym na dokument z roku 1359^[9]. Kilkadziesiąt lat później (10 grudnia 1439 r.) mistrz Rybicki Toffenfelder z rozkazu wielkiego mistrza odnowił z kolei karczmarzowi [na Głowie Gdańskiej] Henrykowi Ritterowi przywilej otrzymany wcześniej z rąk mistrza Rybickiego Engelharda Kassaua^[10]. Najprawdopodobniej już od samego początku swojego funkcjonowania karczma związana była ze wzmiankowanym po raz pierwszy w 1404 r. przewozem przez Wisłę, zwanym *Stobbenvere*, znajdującym się gdzieś na terytorium wsi Drewnica^[11]. O związkach pomiędzy karczmą, a przewozem przez Wisłę świadczy fakt, iż

s. 59; W. Długokęcki, *Mierzeja Wiślana od XIII do połowy XV w. (1454 r.)*, Gdańsk 1996, s. 73; T. Larczyński, *Ziemia gdańska w okresie panowania Zakonu Krzyżackiego. Struktura własności i organizacja osadnictwa wiejskiego*, Oświęcim 2017, s. 255.

5 J. Muhl, *Dzieje Sztutowa do roku 1920*, tłum. R. Biskup, Sztutowo-Gdynia 2016, s. 131; Idem, *Das Danziger Haupt...*, s. 59; T. Larczyński, *op. cit.*, s. 255.

6 Na temat lokacji wsi zob.: J. Muhl, *Das Danziger Haupt...*, s. 59; B. Kłassa, K.M. Kowalski, *Dzieje Gminy Stegna*, Stegna 2003, s. 61; M. Gawryluk, *Drewnica i Żuławki*, Sztutowo [bdw], s. 3; M. Grzegorz, *Osady Pomorza Gdańskiego w latach 1309-1454*, Warszawa-Łódź 1990, s. 143, 190; w lutym 1504 roku król Aleksander Jagiellończyk na prośbę mieszczanina gdańskiego Jana Flachsbindera (starszego) z powodu uszkodzenia przywieszanej do dokumentu pieczęci, potwierdził przywilej dla wsi. – Zob. *Katalog dokumentów i listów królów polskich z Archiwum Państwowego w Gdańsku (Jan Olbracht i Aleksander Jagiellończyk)*, Gdańsk 2016, s. 159-161.

7 F. Beck, *Vom Volksleben auf der Danziger Nehrung. Nach archivalischen Quellen von 1594-1814*, Marburg 1962, s. 103.

8 Najprawdopodobniej data dokumentu jest błędna, jako że przed 1454 r. obszar na którym znajdowała się karczma nie należał do Gdańska.

9 W. Długokęcki, *Z dziejów Żuław, Mierzei Wiślanej i wsi Drewnica do początków XX wieku*, [w:] *Miłosz na Żuławach. Epizod z biografii poety*, (red.) P. Sitkiewicz, Gdańsk 2013, s. 95; W. Długokęcki, *Mierzeja Wiślana...*, s. 74; J. Muhl, *Das Danziger Haupt...*, s. 59; T. Larczyński, *op. cit.*, s. 255.

10 J. Muhl, *Dzieje Sztutowa...*, s. 26.

11 R. Klim, *Drewnica i jej otoczenie*, „Jantarowe Szlaki”, 1986, nr 2, s. 37; T. Larczyński, *op. cit.*, s. 255.

„der Krug erscheint auf Karten des 17. bis 19. Jahrhunderts als *Seidlers Krug* und *Fährkrug* gegenüber *Seidlers Fähre*, 1614 *Makeprangfähre* genannt“^[12].

W dniu 16 czerwca 1454 r. król Kazimierz Jagiellończyk nadał w Elblągu gdańszczanom przywilej, na mocy którego miasto otrzymało m.in.

„Żuławę, zwaną Mierzeją, która rozciąga się od Głowy [Gdańskiej], gdzie Wisła się rozdziela, a zatem po lewej ręce płynie w kierunku miasta Gdańska aż do morza, a druga część tejże Wisły po prawej ręce również płynie w kierunku morza, wraz ze znajdującymi się tamże wsiami, czyli Przemysław, Drewnica i Jantar, Mikoszewo, oraz wraz ze wszystkimi karczmami tam się znajdującymi, mianowicie: Sobieszewo, *Newesere*, *Dutczkekreczem* jak również karczmą położoną przed Głębią z tamtejszym dworem i kościołem, zwanym również dworem Górki^[13].”

Od tego czasu obszar rozwidlenia się Wisły na Wisłę Gdańską i Wisłę Elbląską określane będzie jako „Gdańska Głowa”^[14].

W okresie nowożytnym jako sąsiadów^[15], a zarazem karczmarzy (*Nachbar und Krüger*) na Głowie Gdańskiej, możemy wskazać następujące osoby: od roku 1571 był to Asmus Reinfisch, następnie po wojnie ze Stefanem Batorym w 1578 r. Hans Setau, po nim Georg Setau, od 1596 r. Andreas von Dresden, później Bartel von Passewark, następnie Peter (1614) i Martin (1615) Lemke oraz od 1616 r. Peter Hartwich^[16]. Za czasów Hansa Setaua władze Gdańska podjęły działania mające na celu zabezpieczyć wierzchołek (*Spitze*) Gdańskiej Głowy przed destrukcyjnym działaniem prądów rzecznych oraz uderzającymi o brzegi Głowy taflami lodu. Starano się tego dokonać za pomocą drewnianych i żelaznych umocnień (tzw. żelaznych czopów), które w krótkim czasie zostały jednak rozkradzione i sprzedane do Elbląga^[17].

W 1620 r. teren Mierzei i Żuław nawiedziła epidemia dżumy. Jak wskazuje A. Hartwicha „Anno 1620. sind zu Marjenburg an der Pest gestorben 1700. Personen/ im Werder aber war es erträglich”^[18]. Jeden z zakażonych, który pró-

12 J. Muhl, *Das Danziger Haupt...*, s. 59.

13 J. Muhl, *Dzieje Sztutowa...*, s. 26. Więcej na temat wielkiego przywileju zob. *Pod królewską koroną. Kazimierz Jagiellończyk a Gdańsk w 560. rocznicę wielkiego przywileju. Katalog wystawy zorganizowanej przez Muzeum Historyczne Miasta Gdańska w dniach 26 maja – 1 października 2017 roku*, (red.) E. Bojaruniec-Król, Gdańsk 2017.

14 J. Muhl, *Das Danziger Haupt...*, s. 60; F. Mamuszka, *Budowle obronne ziemi Gdańskiej*, Gdańsk 1966, s. 35; T. Larczyński, *op. cit.*, s. 255.

15 W nowożytności mianem sąsiadów (*Nachbarn*) byli określane żuławscy gospodarze ziemscy.

16 J. Muhl, *Das Danziger Haupt...*, s. 60.

17 Ibidem; Archiwum Państwowe w Gdańsku [dalej cyt. APG] 300,2/1021, k. 1-8.

18 A. Hartwicha, *Geographisch-historische Landesbeschreibung deren dreyen im Polnischen Preußen liegenden*

bował wówczas przedrzeć się z zadżumionego Królewca do Gdańska i który oszukał rezydujących niedaleko Sztutowa strażników rzecznych twierdząc, iż jest elblążaninem, nim dopłynął do Gdańska, umarł zostając płytko i niedbale pogrzebanym w okolicy Gdańskiej Głowy^[19].

Zbliżająca się wojna ze Szwecją, zmusiła Gdańsk do budowy pierwszych fortyfikacji na Gdańskiej Głowie, w celu kontrolowania swobodnej żeglugi na Wiśle. Około roku 1626 wzniesiono w tym miejscu założenie obronne w postaci czterobastionowego szańca (tzw. *fort carré*) przypuszczalnie projektu Antoniego van Obberghena (il. 1)^[20]. Choć w pracach poświęconych słynnemu architektowi brak wzmianek, jakoby jego projekty wykorzystano do wzniesienia pierwszych fortyfikacji na Gdańskiej Głowie^[21], nie można tego jednoznacznie wykluczyć. Obberghen bywał bowiem na Żuławach i Mierzei^[22], jak również brał udział w realizacji podobnych założeń w okolicy, o czym dobitnie świadczy przykład twierdzy Wisłoujście^[23].

Już na początku lipca 1626 r. wojska szwedzkie, osobiście dowodzone przez Gustawa II Adolfa, zajęły Piławę (*Pillau*), którą następnie ufortyfikowano. Szwedzi błyskawicznie zajmowali kolejne miasta (np. Braniewo, Frombork),

Werdern als des Danziger-Elbing-und Marienburgischen..., Königsberg 1722, s. 513; E. Kizik, *Zarazy w Gdańsku od XIV do połowy XVIII wieku. Epidemie oraz liczba ofiar w świetle przekazów nowożytnych oraz badaczy współczesnych*, [w:] *Dżuma, ospa, cholera. W trzechsetną rocznicę wielkiej epidemii w Gdańsku i na ziemiach Rzeczypospolitej w latach 1708-1711. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej przez Muzeum Historyczne Miasta Gdańska i Instytut Historii PAN w dniach 21-22 maja 2009 roku*, (red.) E. Kizik, Gdańsk 2012, s. 72.

19 J. Muhl, *Dzieje Sztutowa...*, s. 42.

20 R. Mamuszka, *op. cit.*, s. 35; B. Klasa, K.M. Kowalski, *op. cit.*, s. 61; M. Koszelak, *Drewnica i okolice*, Elbląg 2009, s. 12. W Muzeum Wisły w Tczewie znajduje się makietka twierdzy wykonana w oparciu o najstarszy plan. Sztynch Visschera przedstawiający twierdzę Gdańską Głowę znajduje się również w najstarszym egzemplarzu relacji Abrahama Boota, sekretarza poselstwa holenderskiego, który w latach 1627-1628 przebywał w Rzeczypospolitej prowadząc mediacje między Szwecją a Polską zakończone ostatecznie podpisaniem pokoju w Sztumskiej Wsi. – P. Groth, *Egzemplarz relacji Boota z roku 1632 z odręcznymi rysunkami, odnaleziony w Archiwum Gdańskim*, „Rocznik Gdański”, 14, 1955, s. 407.

21 G. Cuny, *Hieronimus und Antonius van Obbergen*, „Mitteilungen des Westpreußischen Gesichtsvereins”, 1904, nr 3, s. 51-57; B. Dybaś, *Burmistrz i budowniczy. Henryk Stroband i Antoni van Obberghen wobec budowy fortyfikacji w Toruniu w końcu XVI wieku*, [w:] *Piśmienność pragmatyczna – edytorstwo źródeł historycznych – archiwistyka. Studia ofiarowane Profesorowi Januszowi Tandeckiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, (red.) R. Czaja, K. Kopiński, Toruń 2015, s. 609-647.

22 J. Muhl, *Dzieje Sztutowa...*, s. 41, 115.

23 Z. Balewski, *Zarys dziejów Twierdzy Wisłoujście do 1945 r.*, [w:] *Twierdza Wisłoujście – historia, teraźniejszość, przyszłość. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej przez Muzeum Historii Miasta Gdańska przy współpracy Lucii Thijssen – Fundacja „Biały Orzeł” – Stichting de Witte Adelaar, Dwór Artusa, Gdańsk, 14-16 października 1999 roku*, (red.) J. Stecewicz, Gdańsk 2000, s. 22.

tworząc w przejętym 13 lipca Elblągu swoją główną siedzibę^[24]. Stąd kierowano kolejne ataki, zajmując północną część Warmii oraz ujście Wisły od Malborka po Tczew ku północy. Dnia 14 września bez większych problemów Szwedzi zdobyli twierdzę Gdańską Głowę, którą następnie znacznie rozbudowali^[25]. O tym jak wyglądały wzniesione przez Szwedów fortyfikacje zaświadcza pochodzący z 1627 roku plan Heinricha Thome (*Das haupt auf der Dantzker Naring: Ist angefangen Zu befestigen Anno 1626 mit einer Viereckten Schantz A, und Aussen werke B. aber Anno 1627 wart das grose Werck C angelegt in der form wie hie zu sehen*)^[26] oraz wykonany przez Jakuba Rettiga rysunek z roku 1637 – *Abriß des Werks auf's [Danziger] Haupt beineben den Circuiten welches mit A.B.C.D. etc. angedeutet ist*^[27]. Przedstawienia te ukazują, iż Szwedzi dobudowali do dzieła wzniesionego jeszcze przez gdańszczan rozległy pięciobastionowy szaniec, natomiast nad Leniwką na wysokości Przemysławia (*Prinzlaff*) wybudowali dzieło rogowe połączone z główną fortecą szeregiem redut^[28]. Na północ od twierdzy ulokowany został obóz szwedzki, do którego dostępu broniły wały ochronne^[29] (Il. 2). Na przeciwległym brzegu Wisły Gdańskiej swoje umocnienia w postaci czterobastionowego szanca o trapezowatym narysie oraz zlokalizowanej na północ od niego Reduty Błotnistej wzniesli gdańszczanie, którzy począwszy od stycznia 1627 r. kilkakrotnie podejmowali próby odbicia z rąk szwedzkich Gdańskiej Głowy. Ostatecznie nie przyniosły one jednak wymiernych efektów, a nawet zakończyły się utratą przez garnizon polsko-gdański pod dowództwem płk. Lisemanna dotychczasowych pozycji^[30].

Na początku czerwca 1627 r., na wieść o złym morale żołnierzy przeciwnika, Gustaw II Adolf postanowił przeprowadzić szturm na Gdańsk. Korzysta-

24 Szwedzi rozbudowali istniejące w zajętym Elblągu i okolicach miasta obiekty obronne. Do dnia dzisiejszego po fortyfikacjach nie ma już ani śladu, poza zachowanym szątkowo koło Nowego Dworu Elbląskiego szansem. – Zob. – R. Panfil, *Nowożytnie dzieło obronne koło Nowego Dworu Elbląskiego, gm. Gronowo Elbląskie – szaniec z czasów wojny o ujście Wisły*, „Warmińsko-Mazurski Biuletyn Konserwatorski”, nr 9, 2017, s. 6-19.

25 P. Paluchowski, *Gdańska Głowa*, [w:] *Encyklopedia Gdańska*, (red.) B. Śliwiński, Gdańsk 2012, s. 322; Z. Anusik, *Gustaw II Adolf*, Wrocław 2009, s. 160; M. Koszelak, *op. cit.*, s. 12; I. Hoppiusz, *Ordentliche Beschreibung, auch historische Erzählung aller fürnemsten Gesichten, so sich in dem Vierjährigen Kriege und Sechsjährigen Stillstand zwischen denen Hochlöblichen Krohnen Pohlen und Schweden de Anno 1626 bis 1636 incl. die zehen Jahr über im Lande Preussen so offensive, als defensive, zu Wasser und Lande, zugetragen und begeben haben*, [w:] *Israele Hoppe's Geschichte des ersten schwedisch-polnischen Krieges in Preussen nebst Anhang*, hrsg. von M. Toeppen, Leipzig, s. 81 i nn; K.R. Böhme, *Die schwedische Besetzung des Weichseldeltas 1626-1636*, Würzburg 1963.

26 K. Łopatecki, W. Walczak, *Mapy i plany Rzeczpospolitej XVII w. znajdujące się w archiwaliach w Sztokholmie*, T. 1, Warszawa 2011, s. 224.

27 *Historische Pläne und Grundrisse von Städten und Ortschaften in Polen. Ein deutsch-polnischer Katalog*, hrsg. von A. Jammers, Wiesbaden 2000, s. 99.

28 R. Mamuszka, *op. cit.*, s. 35; B. Klasa, K.M. Kowalski, *op. cit.*, s. 61.

29 B. Klasa, K.M. Kowalski, *op. cit.*, s. 61.

30 E. Raabe, *Die Festung Danzig und ihre Garnison*, Hamburg 1997, s. 152; M. Koszelak, *op. cit.*, s. 12.

jąc z silnego przyczółka, jakim była Gdańska Głowa, pod osłoną nocy, wojska szwedzkiego władcy zaczęły forsować Wisłę pod Kiezmarkiem. W ciemnościach łodzie szwedzkie powpadały na siebie, co zaalarmowało oddziały gdańskie, które otworzyły ogień do atakujących. Wówczas słynący z brawury Gustaw II Adolf, nie zważając na niebezpieczeństwo, wszedł do łodzi i popłynął w sam środek bitwy, otrzymując postrzał w łopatkę^[31]. Król Szwecji szybko jednak odzyskał siły (leczono go w Niedźwiedzicy), wzmocnił załogę Gdańskiej Głowy i ponownie wyczekiwał dogodnego momentu do natarcia^[32]. W następnym roku wojska szwedzkie po raz kolejny wyprawiły się z Gdańskiej Głowy, tym razem w kierunku twierdzy Wisłoujście. Po zajęciu ustalonych pozycji Szwedzi zaczęli prowadzić regularny ostrzał w stronę okrętów stacjonujących pod skrzydłami twierdzy Wisłoujście, w wyniku czego doszło do zniszczenia galonu „Tygrys” (otrzymał trafienie w komorę prochową), oraz zatopienia „Świętego Jerzego”^[33]. Pomimo, iż Gustaw II Adolf ostatecznie nie zdobył Gdańska, to „schuf sich aber durch die Blockade des Danziger Hafens und die Erhebung von Seezöllen am Danziger Haupt (der östlichen Weichselmündung) – wie in Pillau – beträchtlichen Einnahmen”^[34]. Można przypuszczać, iż część żywności, którą otrzymywali w tym czasie rezydujący na Gdańskiej Głowie Szwedzi, była nielegalnie dostarczana przez chłopów z miejscowości podlegających pod zarząd Rady Miasta Gdańska. W 1628 r. z tego powodu do więzienia wtrącony został sąsiad (*Nachbar*) Kaspar Schmidt, którego jednak ostatecznie uniewinniono i który rok później został przez burmistrza ustanowiony wityrykiem w kościele w *Kobbelgrube*^[35].

Po zawartym w 1629 r. w Altmarku rozejmie elektor brandenburski Jerzy Wilhelm otrzymał w sekwestr Gdańską Głowę, obsadzając twierdzę własną załogą^[36]. O tym, iż taka sytuacja utrzymywała się co najmniej do końca roku

31 Ch. Ogier, *Dziennik podróży do Polski 1635-1636*, przeł. i oprac. Z. Gołaszewski, Gdańsk 2010, s. 45-46 – Z. Gołaszewski w przypisie do tego fragmentu Ogiera błędnie interpretuje go jako odnoszący się do bitwy pod Lubiszowem w której Gustaw II Adolf również został ranny.

32 Z. Anusik, *op. cit.*, s. 167-168; W. Zawadzki, *Dzieje Niedźwiedzicy na Żuławach Wielkich do 1945 roku*, Elbląg 2014, s. 152-153; T. Preuß, *Die erste schwedisch-polnische Krieg (1626-1629)*, [w:] *Die Provinz Westpreußen in Wort und Bild*, Teil II, hrsg. von P. Gehrke, R. Hecker, H. Preuß, W. Schwandt, Danzig 1915, s. 507.

33 Raabe zapewne myli galeon „Tygrys” z pinką „Żółty Lew” pod dowództwem Hansa Kizero. Po północy 6 lipca 1628 r. okręt ten stacjonujący w okolicach twierdzy Wisłoujście został trafiony kulą zapalającą w magazyn prochu i eksplodował, w wyniku czego zginął również kapitan Kizero. Warto wspomnieć, że w roku 2018 w pobliżu twierdzy Wisłoujście miały miejsce badania podwodne, których celem było odnalezienie wraku zatopionego okrętu. – Zob. E. Raabe, *op. cit.*, s. 152-153; por. K. R. Böhme, *Die schwedische Besetzung des Weichseldeltas 1626-1636*, Würzburg 1963, s. 101.

34 B. Schumacher, *Geschichte Ost- und Westpreußen*, Augsburg 1993, s. 167.

35 J. Muhl, *Dzieje Sztutowa...*, s. 41, 158.

36 G. Stolterfoth, *Kurzgefasste Geschichte und Staats-Verfassung von Polnisch-Preussen in alten und neueren Zeiten*

1634, świadczy relacja kanclerza wielkiego litewskiego Albrychta Radziwiłła, który w swym pamiętniku wspomina, iż król Polski Władysław IV Waza, przybywając w grudniu roku 1634 do Gdańska przy okazji „odwiedził również fort szwedzki w Głowie Wisły, który wtedy był obsadzony na mocy paktów załogą elektora brandenburskiego”^[37]. Dopiero zawarty 12 września 1635 r. rozejm w Sztumskiej Wsi miał oddać Głowę z powrotem w ręce Gdańska. Jednocześnie przewidywał on nadzorowaną przez obie strony konfliktu demilitaryzację obiektu, której jednak ostatecznie nie udało się w pełni przeprowadzić, pozostawiając niewielki szaniec, którego funkcją miała być ochrona tutejszej karczmy^[38]. Teren po wojnie dzierżawił Peter Hartwich, uiszczając za to czynsz w wysokości 350 marek^[39]. Warto również wspomnieć, iż w latach 40. XVII w., na Gdańskiej Głowie miały miejsce prace remontowe^[40].

W roku 1655 konflikt ze Szwecją rozgorzał na nowo. I tym razem gdańszczanie zdając sobie sprawę ze strategicznej roli Głowy, zaczęli prowadzić zakrojone na szeroką skalę prace fortyfikacyjne. W tym celu wykorzystywano prace sąsiadów i zagrodników z odległych niekiedy miejscowości, takich jak na przykład Tujsk (*Tiegenort*), którzy pracowali pod ścisłym nadzorem inżynierów miejskich. Natomiast sąsiedzi z czterech najbliższych miejscowości leżących na Starej Mierzei Wewnętrznej (Drewnica, Przemysław, Mikoszewo, Jantar) musieli dostarczyć 24 konie wraz z wozami do transportu materiału budowlanego pod groźbą kary 20 talarów^[41].

Budowany szaniec, przeznaczony na obsadę 200 żołnierzy na czele z komendantem, okazał się jednak niewystarczający. Już w 1656 r. Szwedzi zdobyli bowiem gdańskie umocnienia, tworząc w tym miejscu, według projektu Antoniego Hoffmana, prawdziwą forteczę. Twierdza Gdańska Głowa została przez Szwedów obsadzona liczbą 1500 ludzi, na utrzymanie których łożyli obciążeni ciężkimi kontrybucjami mieszkańcy Mierzei i Żuław^[42]. Szwedzi rozbudowy-

insbesonderheit für junge Standes- und andere zu Erziehende Personen, Danzig 1764, s. 243; J. Muhl, *Dzieje Sztutowa...*, s. 98.

37 Albrycht Stanisław Radziwiłł. *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, t. 1 (1632-1636), przeł. i oprac. A. Przyboś i R. Żelewski, Warszawa 1980, s. 401.

38 B. Klasa, K.M. Kowalski, *op. cit.*, s. 62; M. Koszelak, *op. cit.*, s. 14.

39 J. Muhl, *Das Danziger Haupt...*, s. 61; należy zaznaczyć, iż w wyniku wojny zabudowania wsi Drewnica włącznie z tamtejszym kościołem zostały całkowicie zniszczone. – F. Beck, *op. cit.*, s. 34-35.

40 APG 300,2/978, k. 1-4.

41 J. Muhl, *Das Danziger Haupt...*, s. 61.

42 M. Koszelak, *op. cit.*, s. 16; A. F. Violèt, *Neringa oder Geschichte der Danziger Nehrung*, Danzig 1864, s. 68; J. Trzoska, *Handel polsko-szwedzki w latach "potopu" na przykładzie kontaktów Gdańska ze Sztokholmem*, „Rocznik Gdański”, t.LXII: 2002, z. 1-2, s. 52.

wali twierdzę w oparciu o istniejące już fortyfikacje. W części północnej powstało bastionowe dzieło koronowe, sprzężone ze spłaszczonymi bastionami wzdłuż kurtyn wschodniej i zachodniej oraz ze szpicą południową w narysie kleszczowym. Jak wskazuje J. Stankiewicz „Novum stanowiły transeje, reduty i szańce osłaniające przedpola twierdzy na północ od niej, a także na lewym brzegu Wisły i na Szkarpawie”^[43]. Generalnie szwedzkie umocnienia miały formę trójkąta, którego lewy bok oparty był o Wisłę Gdańską, prawy o Wisłę Elbląską, natomiast bok przeciwny o teren Mierzei (Il. 3).

Poza twierdzą na Gdańskiej Głowie, Szwedzi wzniesli także dwa mniejsze szańce, tj. Szaniec Malborski (*Marienburger Schanze*) oraz tzw. Szaniec Błotnicki (*Schmerblocker Schanze*). Pierwszy z nich leżał na grobli w Żuławkach (*Fürstenwerder*), naprzeciw Gdańskiej Głowy. Od strony Wisły szaniec był otwarty, natomiast od strony lądu dostępu do niego strzegły strome wały, a także specjalne bariery, zwane *Spanischer Reiter*, które dodatkowo zostały oplecione cierniami. Znajdujący się po drugiej stronie Wisły Gdańskiej *Schmerblocker Schanze* leżący na Żuławach Gdańskich był z kolei zamknięty ze wszystkich stron. Przybrał formę kwadratu o długości boku wynoszącej 4 pręty. Zarówno twierdza główna, jak i wymienione szańce, posiadały doskonałe wyposażenie obronne, w skład którego wchodziło 50 małych i dużych dział oraz potężne ilości lekkiej broni palnej^[44]. Komunikację pomiędzy dziełami obronnymi zapewniały mosty pontonowe, w tym ten łączący Głowę z prawym brzegiem Szkarpawy^[45] (Il. 5).

Głównym dowódcą wojsk szwedzkich został Nicolaus Dankwart Lillienström. W latach 1656-1657 gdańszczanie podjęli dwie nieudane próby zdobycia Głowy z rąk Szwedów^[46]. W dniu 27 lutego 1657 r. Szwedzi przebijając wały przeciwpowodziowe w okolicach Kiezmorku i Leszkowych, z powodzeniem doprowadzili do zalania Żuław Gdańskich (Il. 4)^[47]. Ostateczna batalia o teren Gdańskiej Głowy rozegrała się jednak w 1659 roku. Wówczas to, 25 września, wojska dowodzone przez komendanta Gdańska, płk. Valentina von Wintera, liczące 3000 żołnierzy udały się w stronę Gdańskiej Głowy „um diesen Dorn im

43 J. Stankiewicz, *Przemiany przestrzenne i demograficzne Gdańska*, [w:] *Historia Gdańska*, t. III, cz. 1, (red.) E. Cieślak, Gdańsk 1993, s. 7; dokładne dane w oparciu o szwedzkie plany, co do fortyfikacji na Gdańskiej Głowie w latach 1655-1660 podaje R. Woźniak zob. Idem, *Fortyfikacje w dawnych Prusach Królewskich w pierwszej połowie XVII wieku*, „Studia i Materiały do Teorii i Historii Architektury i Urbanistyki 12”, Warszawa 1974, s. 94-99.

44 A. F. Violèt, *op. cit.*, s. 69.

45 M. Koszelak, *op. cit.*, s. 16.

46 *Ibidem*.

47 J. Muhl, *Das Danziger Haupt...*, s. 62.

Fleische der Danziger Wirtschaft zu beseitigen”^[48]. W sumie liczba oblegających wynosiła ok. 5,5 tys. osób i była uzbrojona w ok. 40 dział i moździerzy. Główny oddział, dowodzony przez von Wintera, oblegał twierdzę właściwą, natomiast dwie mniejsze jednostki zaatakowały zewnętrzne dzieła obronne. Oddział dowodzony przez majra Tompsona podbił Szaniec Błotnicki, natomiast oddział majora Siebera szturmował Szaniec Malborski^[49]. Jak wskazuje W. Zawadzki, 9 października oblegający ostrzelali wieżę kościoła w Żuławkach, która służyła szwedzkim artylerzystom za punkt orientacyjny przy ostrzeliwaniu polsko-gdańskich pozycji^[50]. Okrażony i niemogący liczyć na jakąkolwiek pomoc komendant Lillienström nie miał innego wyjścia, jak poddać się. Kapitulacja wojsk szwedzkich nastąpiła 20 grudnia 1659 r. w obecności polskiego króla, który wygłosił z tej okazji mowę pochwalną. Następnie Szwedzi przenieśli trumny z ciałami swoich zmarłych do Drewnicy, gdzie zostały pogrzebane^[51]. W sumie załoga Szwedzka straciła ok. 400 obrońców, wśród których znajdował się także syn komendanta Lillienströma, którego najprawdopodobniej również pochowano w Drewnicy, w zakrystii tamtejszego kościoła ewangelickiego, i którego pogrzeb odbywał się w obecności króla Jana Kazimierza Wazy^[52].

Dnia 22 grudnia 1659 r. wojska szwedzkie poczęły w ustalonym porządku opuszczać teren twierdzy, udając się w stronę Gdańska, a stamtąd 14 stycznia popłynęli do swojego rodzimego kraju. W miejsce Szwedów Głowę obsadziło wojsko gdańskie liczące 1500 żołnierzy. Już 26 grudnia w gdańskich kościołach zarządzeniem rady miasta, po rannym nabożeństwie odczytano z ambony mowę dziękczynną z okazji zdobycia Gdańskiej Głowy, następnie odśpiewano *Te Deum laudamus*. O godzinie 11 z zegara wieży ratuszowej rozległa się melodia. Zaś w twierdzy Wisłoujście, aby uczcić to wydarzenie, oddano salwy armatnie. Ponadto zdobycie Gdańskiej Głowy miasto uczciło wybiciem pamiątkowego srebrnego medalu autorstwa Jana Höhna młodszego^[53] (Il. 6). Ostatecznie zdobycie twierdzy Gdańska Głowa stanowiło przyczynek do zawarcia w 1660

48 E. Raabe, *op. cit.*, s. 159.

49 *Ibidem*.

50 W. Zawadzki, *op. cit.*, s. 154.

51 A. F. Violèt, *op. cit.*, s. 77.

52 A. Strackwitz, *Kurtzer Bericht über diese im Grund-Riß abgebildete Belagerungs-Wercke [auf dem Danziger Haupt], zu welcher Zeit dero Bau angefangen und vollendet; nebenst weniger Beyfügung, was Denckwürdiges dabey fürgefallen*, Dantzig 1661 (Biblioteka Gdańska Polskiej Akademii Nauk, sygn. Od 1370 2°).

53 P. Paluchowski, *op. cit.*, s. 322; E. Cieślak, *Okres „potopu” szwedzkiego*, [w:] *Historia Gdańska...*, s. 44-45. Więcej na temat medalu zob. *Król jedzie! Wizyty władców polskich w Gdańsku XV-XVIII wieku. Katalog wystawy czynnej w Muzeum Gdańska od 6 lipca do 30 października 2018 r. T. 2, Katalog*, (red.) J. Kriegseisen, Gdańsk 2018, s. 147.

roku (3 maja) pokoju w Oliwie, definitywnie kończącego zmagania polsko-szwedzie wieku XVII. W wyniku wojny Gdańsk, chociaż nadal niezdobyty, poniósł tragiczne w skutkach konsekwencje. Miasto zaciągnęło ogromne długi, a gospodarka osłabiona długotrwałym blokowaniem handlu przez Szwedów, popadała w ruinę^[54].

Taki stan rzeczy odbił się negatywnie na dalszych losach twierdzy Gdańska Głowa. Choć jeszcze po zakończeniu wojny snuto projekty rozbudowy fortalicji, to ostatecznie kryzys finansowy zmusił Gdańsk do podjęcia decyzji o częściowej likwidacji obiektu. Poza problemami natury finansowej miasto obawiało się również, że w kolejnej wojnie zdobyta przez przeciwnika twierdza znowu może stać się miejscem blokady spływu wiślanego. W końcu zaś zakładane na Głowie fortyfikacje zakłócały spływ wód powodziowych, co mogło przyczynić się do występowania podtopień na tym terenie. Warto bowiem pamiętać, że w zasadzie przez cały wiek XVII i później na mierzei działała straż lodowa, która w okresie roztopów była zobowiązana do rąbania lodu na Wiśle na wysokości Gdańskiej Głowy^[55].

O losach twierdzy Gdańska Głowa tuż po zakończeniu II wojny północnej nader wymownie wspomina R. Curicke. Píše bowiem:

"Bald nach dem Kriege ward diese grosse und weitlaufftige Festung enger eingezogen/ und bleib nur mit 100. Mann Dantzker Völcker/ unter einem Leu-tenant besetzt/ und solches biß in das sechste Jahr. Anno 1666. aber ward von derselben alles/ was nur einiger massen einer Fortresse ähnlich wahr/ gantz-lich durch die Dantziger dergestalt *rasiret*. und der Erden gleich gemacht/ daß heute zu Tage von diesem vortreflichem Platz/ an welchem die Schweden ein recht Meisterstück erwiesen/ weder stock noch stiehl/ mehr zu finden ist/ daß jemahls eine geringe Schantze/ viel weniger eine so grosse und überauß starcke Festung daselbst gelegen gewesen"^[56].

Mimo częściowej likwidacji fortyfikacji na Gdańskiej Głowie nadal działała tam karczma *Seidlers Krug* związana z przeprawą promową *Seidlers Fähre*. Jej właścicielką była od 1661 r. wdowa po Georgu Remusie i siostra arendarza Sztutowa Andreea Gronaua – Susanna. Po odbudowie karczmy i dworu poślubiła Weinholda Conrada. Po jej śmierci, w posiadanie dworu i karczmy weszły

54 Na temat zniszczeń Gdańska i całych Prus Królewskich w czasie potopu szwedzkiego zob. S. Hoszowski, *Zniszczenia w czasie wojny szwedzkiej na terenie Prus Królewskich*, [w:] *Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655-1660*, T. 2, (red.) K. Lepszy, Warszawa 1957, s. 383-426; R. Schwarz, *Leiden des Marienburger Werders im schwedisch polnischen Erbfolge-Kriege*, „Mitteilungen des Westpreussischen Geschichtsvereins”, t. 13, 1914, s. 58-61.

55 J. Muhl, *Dzieje Sztutowa...*, s. 98.

56 R. Curicke, *Der Stadt Danzig historische Beschreibung*, Danzig 1687, s. 426-427.

dzieci z pierwszego małżeństwa Susanny, jak również jej mąż. Ostatecznie jeden z synów – Georg Ernst Remus – wykupił udziały pozostałych spadkobierców w roku 1695, a następnie 15 kwietnia 1699 r. sprzedał zarówno karczmę, jak i dwór, Jakobowi Kniewel, który pozostawał w ich posiadaniu do roku 1721. Po jego śmierci nieruchomości przejął Peter Weiß, który poślubił wdowę po zmarłym właścicielu. Jednak owa wdowa, Anna, przeżyła także jego i 13 czerwca 1725 r., po poślubieniu Christiana Hoge, przejęła cały majątek. Po śmierci Anny w posiadanie dworu i karczmy przeszedł Martin Weiß (1750), a następnie Reinhold Engels (1775-1801), który poślubił Elisabeth Weiß. W późniejszym czasie dzierżawcą karczmy został Peter Claaßen^[57].

Jeszcze w latach 30. XVIII wieku w czasie wojny o sukcesję polską gdańszczanie zamierzali rozbudować na Gdańskiej Głowie umocnienia i wzmocnić tamtejszą słabą załogę. Jednak te zamierzenia okazały się spóźnione, ze względu na to, iż uprzedziły ich oddziały rosyjskie dążące do zdobycia tego strategicznego miejsca pozwalającego kontrolować handel na Wiśle. Obsadzona przez niewielką liczbę wojsk dowodzonych przez Haberechta Gdańska Głowa została przez Rosjan przejęta już na początku działań wojennych^[58]. Ostatnie niepublikowane badania K. Kucharskiego wskazują, iż przynajmniej do pierwszego rozbioru Polski Głowa obsadzona była przez gdańskie wojska miejskie stacjonujące w niewielkim forcie.

U progu wieku XIX Gdańska Głowa ponownie stała się terenem zaciętych walk. Tym razem stronami konfliktu były Prusy, które w wyniku rozbiorów weszły w posiadanie terenu Żuław i Mierzei oraz napoleońska Francja, która próbowała narzucić swoją supremację na całym Starym Kontynencie.

W 1807 r. Gdańska Głowa była elementem układanki w taktyce francuskiej, polegającej na odcięciu komunikacji obleganego Gdańska z terenami Mierzei Wiślanej. W tym celu należało odbić z rąk pruskich, dowodzonych przez generała Rouquette, wsie na mierzei, od Gdańskiej Głowy po Sztutowo, z główną kwaterą w Mikoszewie^[59]. Nocą z 19 na 20 marca batalion francuski, pod dowództwem płk. Brayera, aby utorować drogę wojskom gen. Schramma, rozpoczął atak na Gdańską Głowę. O godzinie 4 rano batalion płk. Brayera przeprawił się przez ramię Szkarpawy, powyżej wsi Żuławki, lądując na cyplu Gdańskiej Głowy. Jak charakteryzuje to J. Staszewski "przy lądowaniu napotka-no trudności, gdyż brzeg był płytki, promy nie mogły przybyć i trzeba było ska-

57 J. Muhl, *Das Danziger Haupt...*, s. 62.

58 E. Cieślak, *W obronie tronu króla Stanisława Leszczyńskiego*, Gdańsk 1986, s. 72-73.

59 J. Staszewski, *Wojsko polskie na Pomorzu w roku 1807*, Oświęcim 2013, s. 109.

kać do wody chroniąc od zamoczenia karabiny. Ten właśnie moment wyzyskali Prusacy strzelając z wału do znajdujących się w wodzie jak do celu. Pierwsza lądowała kompania porucznika Laverge, który poległ prowadząc swój oddział do ataku na wał. Z kolei przeprawił się pułk saski pod komendą płk. Vogla, a wreszcie pułk polski i kawaleria^[60].

Ostatecznie grupie płk. Brayera udało się wyprzeć wojska pruskie z terenu Gdańskiej Głowy, dzięki czemu przerwano komunikację pomiędzy Gdańskiem a Królewcem, znacznie osłabiając morale przeciwnika^[61].

Po zajęciu obiektu również Francuzi zaczęli tworzyć w tym miejscu umocnione posterunki, wykorzystując w tym celu istniejące od XVII wieku transzeje. Ich pobyt na Gdańskiej Głowie był jednak epizodyczny i już w 1812 r., po nieudanej kampanii armii Napoleona na Moskwę, Francuzi zostali wyparci z tego terenu^[62].

W XIX wieku na Gdańskiej Głowie nadal istniała karczma. Na początku tegoż stulecia dzierżawił ją niejaki Nikolaus Boschke, który 14 września 1837 r. otrzymał od gdańskiego magistratu „das Danziger Haupt, der Hauptkrug genannt” w 30-letnią dzierżawę na prawie emfiteuzy. W kolejnych latach zarówno karczma, jak i dwór, wielokrotnie zmieniali właścicieli^[63].

Warto również wspomnieć, że w XIX w. wydzielona ze wsi Drewnicy jeszcze w XVII w., tzw. Drewniczka (*Schönbaumerweide*), łączyła się z Gdańską Głową. Sama Gdańska Głowa odnotowywana jest jednak jako osobna miejscowość^[64], choć przepływający tamtędy w połowie XIX wieku Ludwig Passarge wskazywał, że taką „nazwę nosi także położony na cyplu majątek ziemski”^[65]. W 1868 r. zarówno w Drewniczce, jak i Gdańskiej Głowie, było 9 gospodarstw chłopskich i 4 zagrodnicze^[66]. Po samych fortyfikacjach w połowie stulecia najprawdopodobniej nie było już śladu.

60 *Ibidem*, s. 109-110.

61 *Ibidem*, s. 110.

62 M. Koszelak, *op. cit.*, s. 16.

63 J. Muhl, *Das Danziger Haupt...*, s. 62.

64 W. Kętrzyński, *Nazwy miejscowe polskie Prus Zachodnich, Wschodnich i Pomorza wraz z przezwiskami niemieckimi – Die Polnischen Ortsnamen der Provinzen Preussen und Pommern und ihre Deutschen Benennungen*, Lwów 1879, s. 3; trudno jest oszacować wielkość osady, jednak wstępna analiza ewangelickich ksiąg metrykalnych dla miejscowości Drewnica pokazuje, że choć Gdańska Głowa występuje w nich regularnie, to jednak w porównaniu z innymi miejscowościami stosunkowo żadko. Może to zetem przemawiać za tym iż miejscowość była niewielka. – zob. APG 300,37/325-326; APG 1450/496/1-61.

65 L. Passarge, *Z Wiślanej Deltę Tczew, Gdańsk, Żuławki, Malbork. Szkice z podróży 1856*, przeł. W. Sawicki, Gdańsk 2016, s. 240.

66 W. Długokęcki, *Z dziejów Żuław, Mierzei Wiślanej i wsi Drewnica...*, s. 100.

Istotne zmiany w regionie przyniosła wielka wiosenna powódź roku 1888, która przyspieszyła decyzję pruskiego parlamentu w sprawie utworzenia nowego ujścia Wisły^[67]. Chociaż budowa przekopu Wisły, mająca miejsce w latach 1890-1895, była potężną inwestycją, to przyniosła zbawienne dla ludności Żuław i Mierzei skutki^[68]. W wyniku tej inwestycji część terenu dawnej twierdzy została zagospodarowana pod utworzenie nowych wałów przeciwpowodziowych, w wyniku czego niektóre dotychczasowe zabudowania zostały zlikwidowane. W części południowej powstała w 1895 r. śluza (Il. 7), która dzisiaj określana jest mianem „Gdańska Głowa”, i która to śluza przetrwała działania II wojny światowej^[69], dzięki czemu istnieje do dziś^[70].

W lutym 1989 r., R. Woźniak i M. Haftka, przeprowadzili na terenie dawnej twierdzy archeologiczne badania prospekcyjne. Wykonana przez nich karta ewidencji stanowiska znajduje się w Archiwum Muzeum Archeologicznego w Gdańsku^[71]. Niestety badania te nie przyniosły żadnych rezultatów. W roku 2018 grupa reprezentowana przez Instytut Archeologii Uniwersytetu Gdańskiego pod kierunkiem dr Joanny Dąbał we współpracy z Katedrą Geodezji Politechniki Gdańskiej, przeprowadziła wstępne badania powierzchniowe, jak również pomiary stanowiska (Il. 8). Niestety jak na razie próżno oczekiwać dokładniejszych badań o charakterze inwazyjnym, a szkoda, gdyż jak wskazują B. Klasa oraz K. M. Kowalski:

"Wydaje się (...) że bogata militarna przeszłość tego miejsca daje szansę profesjonalnym archeologom na pozyskanie wielu artefaktów. Odkryte przedmioty, będące świadectwami działań wojennych (kule armatnie, kule do muszkietów i arkebuzów, prochownice, broń palna i biała, akcesoria odzieżowe, zwłaszcza klamty pasów, butów, kapeluszy, uprzęż końska oraz guziki, a także fajki gliniane, rekwizyty gier hazardowych i zdawkowe monety) umożliwiłyby krajoznawcom dokładniejsze poznanie militarnego życia codziennego Polaków i Szwedów w dobie I i II wojny północnej^[72]."

67 Na temat powodzi z roku 1888 zob. J. Makowski, *Największa katastrofalna powódź w dziejach Gdańska i prawdopodobieństwo jej powtórzenia w obecnych warunkach*, Gdańsk 1994.

68 W. Nocny, *Trzecie Ujście Wisły*, Gdańsk 2013, s. 90-106.

69 W dokumentacji obiektu znajdującej się w zbiorach Instytutu Dziedzictwa Narodowego w Gdańsku pojawia się informacja uzyskana od kierownika służby, jakoby w czasie II wojny światowej wycofujący się ze wsi Niemcy zaminowali śluzę. Obiekt od zniszczenia ocalić miał czternastoletni chłopiec (z pochodzenia Niemiec) który przeciął przewody łączące miny ze stanowiskiem, na którym obserwator czekał na rozkaz wysadzenia. – Instytut Dziedzictwa Narodowego w Gdańsku/Drewnica/nr 7141.

70 J. Muhl, *Das Danziger Haupt...*, s. 63; R. Klim, *op. cit.*, s. 39; P. Paluchowski, *op. cit.*, s. 322.

71 Archiwum Muzeum Archeologicznego w Gdańsku 803/Drewnica.

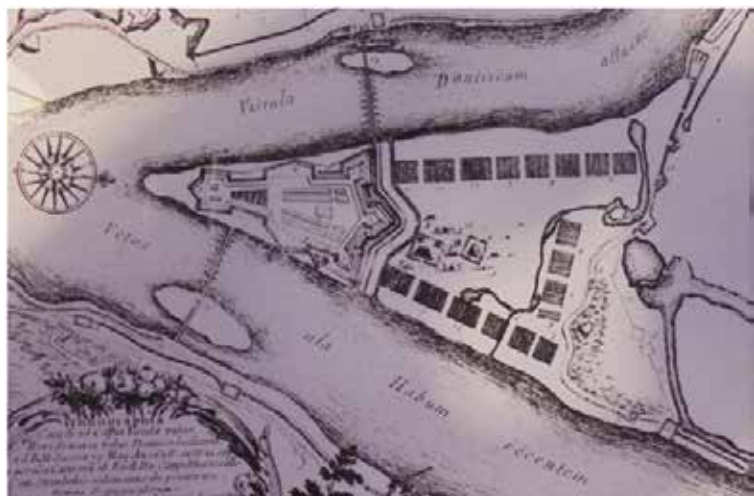
72 B. Klasa, K.M. Kowalski, *op. cit.*, s. 63.

Il. 1. Plan Twierdzy Głowa koło Gdańska, Mattheus Merian, ok. 1640. (źródło: fotopolska.eu).

Il. 2. Fragment planu twierdzy Gdańska Głowa, Heinrich Thome, 1627. (źródło: K. Łopatecki, W. Walczak, *Mapy i plany Rzeczypospolitej XVII w. znajdujące się w archiwaliach w Sztokholmie*, T. 1, Warszawa 2011, s. 224).

Il. 3. Fragment planu twierdzy Gdańska Głowa z czasów potopu szwedzkiego, 1656. (źródło: Instytut Dziedzictwa Narodowego Oddział w Gdańsku).

Il. 4. Fragment planu twierdzy Gdańska Głowa ukazujący przebite przez Szwedów w lutym roku 1657 wały w okolicy Kiesmarku i zalanie Żuław. (źródło: zbiory Wolfganga Naujocksa).

Il. 5. Fragment planu Strackwitza Twierdzy Gdańska Głowa z 1659 r., (źródło: Biblioteka Gdańska Polskiej Akademii Nauk).

Il. 6. Medal pamiątkowy autorstwa Jana Höhna młodszego wybity z okazji zdobycia z rąk szwedzkich Gdańskiej Głowy, (źródło: F. R. Künker, Auktion 145).

Il. 7. Śluza Gdańska Głowa, (Fot.: Radosław Kubus).

Il. 8. Obszar na którym znajdowała się niegdyś twierdza Gdańska Głowa. W tle widać zabudowania wsi Drewnica i Żuławki (za rzeką Szczepawa), (Fot.: Patryk Muntowski).

Gdańska Głowa (Danziger Haupt) fortress. History of the object – history of the place

Summary

The first mentions of the area of “Gdańska Głowa” fortress appeared in 14th century. At the beginning of the Thirteen Years War, “Głowa” became a part of the estate of the cities of Gdańsk. Thanks to that it gained the nickname “Gdańska”. In the 17th century, due to the impending conflict with Sweden on “Gdańska Głowa”, first fortifications were built which during the War were quickly taken by Swedes and used by them against the city of Gdańsk. This situation repeated in the time of Swedish Deluge. Therefore, after the Polish-Swedish War it was decided to remove the fortifications. “Gdańsk Głowa” played its last significant role during Prussian-French skirmishes at the beginning of 19th century. Later on, this was the place where the tavern and ferry were located. The significant changes of the area of “Gdańska Głowa” occurred between 1890-1895 when the excavation of Vistula river took place. In that time a lock was built which is still called “Gdańska Głowa” to this day. Certainly, research in the southern part of Drewnica could provide us with many valuable artifacts related to the history of that fortress.